

## **Sometimes a scream is better than a thesis.**

**Ralph Waldo Emerson (1803-1882)**

Dag Marlies,

Wie weet of onze GGF-voorzitter Jozef nog aanvullingen heeft? Of Stef van BBL ? In de bijlage alvast de stand van zaken van 8 mei. In het Lappersformuseum online <http://ggf.regiobrugge.be> staat alles ook mooi gevisualiseerd.

*Hierna doe ik nog een poging van definities voor je tesis over*

## **BURGERLIJKE ONGEHOORZAAMHEID**

### **Lappersfort =**

ook bekend als stuk zonevreemd bos/natuur in BPA Ten Briele : een pareltje gemengd bos en wilde natuur

(zie bijlage Paasei) dat zou verdwijnen voor een busstelplaats en een weg en een KMO-zone en een ambachtelijke zone.

Het Lappersfort is een uitloper van de Groene Gordel tot bijna in het hartje van de Brugse binnenstad. Misschien wordt het ooit beschermd als Brugs stadsbos...

### **Lappersfront =**

actiegroep - begonnen uit het anarchistische collectief UITGEZONDERD - die het bedreigde stuk natuur/bos bezette vanaf 11/08/01 met een tenten- en boomhutten protestkamp : een soort

**ANATOPIA**. Ondertussen gekend als de Lappersforters.

Er was ook een CHARTREUSEFRONT, een groepje Lappersforters dat de Chartreusehoeve 'Groot Magdalenagoed' kraakte en daarmee aandacht vroeg voor de Groene Gordel open ruimte in de Chartreuse ten zuiden van Brugge, de groene inrijpoort van Brugge waar men een 'headquarterszone met grote toren' wil bouwen.

### **Groene Gordel Front =**

sinds mei 2002 een netwerk voor duurzaamheid en participatie die de/het bedreigde natuur/landschap/bos/open ruimte van Lappersfort en Chartreuse en de bezetters wil omringen als een beschermende cirkel : zie [www.ggf.be](http://www.ggf.be) en [www.regiobrugge.be](http://www.regiobrugge.be) en <http://users.belgacom.net/gc539817/>

\* Harde Kerngroep GGF die de communicatie doet naar pers en achterban, politici & lokale actoren bezoekt, acties plant hierin ondersteund door de groep HANZE planning (technische werkgroep) die in het kader van het Hanzestadnetwerk duurzame alternatieven uitwerkt. Op zoek naar HANZETOPIA : duurzame en dierbare stadsplanning in een stad van 4 dimensies : People - Planet - Profit - Participation. Het Groene Gordel Front droomt van een Hanzestad met "Jazz over Brugge". Jazz staat voor de metafoer van jazz-spelers (lees politici, CEO's, ngo's, ...) die samen jammen, op mekaar inspelen, mekaar versterken en samen werken aan een prachtige symfonie (lees duurzame ontwikkeling). Het jazz-scenario is een constructieve samenwerking tussen alle stakeholders, waar duurzame ontwikkeling een uitdaging is... ( naar het World Business Council for Sustainable Development - een lobbygroep bestaande uit zo'n 170 multinationals - die na de afloop van de top in Rio drie lange termijnsenario's "2000-2050" uitwerkte). In die Hanzestad is er plaats voor minstens vier

groeipolen (groeipaden volgens Yves Leterme) : de zachte groeipool (de groene gordel & stadsbossen en stadsnatuur en parken,...), de harde groeipool (economie & industrie maar dan op de juiste duurzame locatie,...), de warme groeipool (het sociale, werk en zorg voor iedereen,...) en de

democratische groeipool (inspraak en participatie, coproductie, diversiteit en waardering voor het inter/multi-culturele, immateriële waarden...)

\* Het Groene Gordel Front kreeg ondertussen de symbolische steun van 103 kleine en grote organisaties en van het Beschermcomité van het Lappersfortbos en de Chartreusenatuur (een 300 tal mensen met gezag) : de beschermende cirkel als draagvlak blijft groeien...

\* De NATUURPUNT-gidsen met CVN-diploma die minstens driemaal per maand (meestal op zondag) een natuurwandeling gidsen in het nog altijd bedreigde Lappersfort

\* De Lappersfortpolitici uit Vivant & SP.a & Spirit & Groen! die ons door dik en dun steunen; maar voorlopig niet op kunnen tegen de maffia in Brugge (die er zou zijn volgens de boeken; oa. Tango van Pieter Aspe)

\* De Lappersfort Poets Society online op <http://www.regiobrugge.be/lappersfortpoets.php> een genootschap van levende dichters (met ook één dode dichter wijlen Mark Braet in hun midden) die woorden en engagement combineren pro bos en natuur en met GGF meedroomt...

groene gordel groet,

Luc Vanneste, secretaris GGF

----- Original Message -----

From: "groene gordel front" <[groenegordelfront@tijd.com](mailto:groenegordelfront@tijd.com)>

To: "marlieze theeservieze" <[theeservieze@hotmail.com](mailto:theeservieze@hotmail.com)>

Sent: Saturday, July 10, 2004 11:35 AM

Subject: De definities komen er aan ! Zie ook SWOT in LAPPERSFORTMUSEUM  
[www.regiobrugge.be](http://www.regiobrugge.be)

>

> ----- Original Message -----

> From: "marlieze theeservieze" <[theeservieze@hotmail.com](mailto:theeservieze@hotmail.com)>

> To: <[luc.vanneste@tijd.com](mailto:luc.vanneste@tijd.com)>

> Sent: Thursday, July 08, 2004 1:41 PM

> Subject: RE: Marlies en Emely , heb je nog iets toe te voegen ???

>

>

> > ahoi Luc,

> >

> > mocht je ergens nog een beetje tijd over hebben...

> > zou je ns kunnen een korte omschrijving geven van volgende begrippen zodat

> > ik zeker niet mis in mijn thesis? Ik weet, je hebt het verschil al

> uitgelegd

> > tussen de begrippen, maar ik wil zeker zijn dat het klopt...het blijft

> > verwarrend vind ik.

> > hier volgen de begrippen:

> >

> > -> >

> > Je zou me een groot plezier doen hiermee...

> >

> > Alvast bedankt!!!!!!!!!!!!

> >

> >

> > Groeten

> >

> > Marlies

> >

> >

> > >From: "Luc Vanneste" <[luc.vanneste@tijd.com](mailto:luc.vanneste@tijd.com)>

> > >To: <[jimberlai@hotmail.com](mailto:jimberlai@hotmail.com)>

> > >CC: <[theeservieze@hotmail.com](mailto:theeservieze@hotmail.com)>

> > >Subject: Marlies en Emely , heb je nog iets toe te voegen ???

> > >Date: Sun, 4 Jul 2004 13:21:25 +0200  
> > >  
> > >Subject: kerngroep GGF (5) : eigen SWOT-analyse  
> > >  
> > >  
> > >  
> > > STRONGTH  
> > > \*Ons verhaal is in heel Vlaanderen bekend en dus ook in Brugge.  
> Het  
> > >kan dus niet langer genegeerd worden. Ook niet met  
> de  
> > >CD & V in de regering. Inhoudelijk hebben we al gelijk gekregen.  
> > >Zonevreemde bossen en bedreigde groene gordels zijn op de politieke  
> agenda  
> > >gezet  
> > >  
> > > \*Duurzame ontwikkeling met de vier P's van Planet, People,  
> > >Participation en Profit is een verhaal met toekomst !!! De  
> > >Hanzestad-idee als traject en proces en netwerk en utopie is een sterk  
> > >beeld met een veel-zinnige inhoud : zachte en harde en democratische  
> > >groeipolen in een geest van dierbaarheid !  
> > >  
> > >  
> > >  
> > > WEAKNESS  
> > > \* de strijd waarmee alles begon blijft maar duren. Alsof men ons  
> wil  
> > >uitroken om ons daarna te chanteren met een ruil :  
> > >Lappersfortbos redden; Chartreusenatuur opofferen  
> > > \* de tijd die moe maakt : wij zijn klein duimpje versus de  
> > > ruimtelijke  
> > >orderingsmoloch  
> > >  
> > > OPPORTUNITY  
> > > \*  
> > >Hanzestadprogramma aanbieden nav. de gemeenteraadsverkiezingen 2006  
> > > \* Nieuwe regering : alle zeven de dem.  
> > >partijvoorzitters kennen ons verhaal en zitten in de politieke online  
> > >community  
> > > van de  
> > >Hanzestadpolitici  
> > > THREATS  
> > > \* vakbonden denken dat we tegen werk zijn\* Lastige Bruggelingen &  
> > >Lappersforters worden de voorgegehouderij moe : THE WINTER OF OUR  
> > >DISCONTENT : escalatie of verzuring ??? \* Sophie' s Choice : Lappersfort  
> of  
> > >Chartreuse ?? terwijl we Hanzetopia met duurzame alternatieven willen \*  
> > >verborgen agenda stadsbestuur Brugge & VLD ???  
> > >  
> > > > > \_\_\_\_\_  
> > Sportliefhebber? Wed je rijk! <http>

## .2.2. Gronden van geweldloze actie

De tweede poot in de morele rechtvaardiging van burgerlijke ongehoorzaamheid gaf aan wanneer, in welke situaties, wetsovertreding, onder de voorwaarden opgesomd in de interne ethiek, een mogelijke stap kan zijn. We vinden over het algemeen deze hoofdlijnen terug:

1. Burgerlijke ongehoorzaamheid als minderheidsstrategie. Burgerlijke ongehoorzaamheid maakt het minderheden mogelijk om hun belangen en problemen op de maatschappelijke en politieke agenda te zetten wanneer dat via de normale politieke kanalen niet lukt. Door acties van burgerlijke ongehoorzaamheid kan men de politieke meerderheid ervan overtuigen meer rekening te houden met de opvattingen en belangen van een minderheid.
2. Burgerlijke ongehoorzaamheid als defensieve strategie. Burgerlijke ongehoorzaamheid blijkt in de eerste plaats geschikt wanneer fundamentele democratische rechten op het spel staan, en je daarom tegen de politieke meerderheid in de verdediging gaat.
3. Burgerlijke ongehoorzaamheid doet een beroep op gedeelde opvattingen van rechtvaardigheid. De morele kern van de samenleving gaat terug op principes van rechtvaardigheid. Burgerlijke ongehoorzaamheid is op zijn plaats wanneer die principes duidelijk geschonden worden, bijvoorbeeld wanneer groepen mensen stelselmatig worden benadeeld.

Als we nagaan wat dit betekent voor de praktijk van directe geweldloze actie, dan wordt snel duidelijk dat weinig acties op deze gronden teruggaan - en dus, volgens de 'klassieke theorie', moreel verantwoord zijn. Ook hier zullen we dus moeten proberen de gronden open te trekken. In eerste instantie focussen we op Rawls' idee dat burgerlijke ongehoorzaamheid noodzakelijk teruggaat op gemeenschappelijke notie van rechtvaardigheid.

### 1. Rawls' gedeelde opvattingen van rechtvaardigheid

[Civil disobedience] is an act guided and justified by political principles, that is, by the principles of justice which regulate the constitution and social institutions generally... One invokes the commonly shared conception of justice that underlies the political order.<sup>1</sup>

De morele gronden van burgerlijke ongehoorzaamheid moeten volgens Rawls dus steeds verwijzen naar rechtvaardigheid. Bovendien gaat men terug op de opvattingen van rechtvaardigheid van de 'moral majority'. Rawls' rechtvaardiging van burgerlijke ongehoorzaamheid hangt dus sterk af van de idee dat er in de gemeenschap min of meer een gedeelde consensus is van wat rechtvaardigheid betekent. Burgerlijke ongehoorzaamheid is pas op zijn plaats wanneer die gemeenschappelijke basis geschonden wordt. Ik zie hier twee problemen - tegelijk twee openingen voor een ruimere basis voor politieke ongehoorzaamheid.<sup>2</sup>

Laten we er - voorlopig - van uitgaan dat burgerlijke ongehoorzaamheid inderdaad in eerste instantie een moreel appèl is, waarom zou het dan alleen betrekking hebben op rechtvaardigheid? De morele kern van de samenleving mag dan volgens Rawls teruggaan op principes van rechtvaardigheid, lang niet alle ethische en politieke problemen draaien rond rechtvaardigheid. Rawls zelf stelt dat er belangrijke gebieden in moraliteit zijn die niet onder het concept rechtvaardigheid vallen. Eén daarvan is onze verhouding tegenover dieren bijvoorbeeld.<sup>3</sup> Rawls is er

zelf van overtuigd dat wreedheid tegen dieren verkeerd is; hun capaciteit om pijn en genot te ervaren verplicht ons tot een houding van menselijkheid.<sup>4</sup> Maar zijn theorie sluit burgerlijke ongehoorzaamheid tegen wrede behandeling van dieren wel uit. Zelfs structurele dierenmishandeling, kan volgens Rawls' theorie geen grond voor burgerlijke ongehoorzaamheid zijn, want er is geen sprake van onrechtvaardigheid. Rawls' geeft zelf verder weinig voorbeelden van andere morele problemen die buiten het bereik van het rechtvaardigheidsconcept vallen, maar het is duidelijk dat bijvoorbeeld onze ecologische verantwoordelijkheid moeilijk in dat concept te dwingen valt.<sup>5</sup> Nu is dat net een van de meest belangrijkste motivaties in directe actie.

Maar zelfs als er een noodzakelijk verband is tussen burgerlijke ongehoorzaamheid en rechtvaardigheid, waarom zou men zich dan alleen beroepen op de principes die al deel uitmaken van de opvattingen van de gemeenschap? Is politieke actie dan niet gerechtvaardigd wanneer ze probeert net die opvattingen in vraag te stellen, radicale alternatieven aan te wijzen, de gemeenschap vraagt haar overtuigingen bij te stellen? Sociale verandering is vaak het resultaat geweest van het denken en doen van mensen die de bestaande orde en de heersende opvattingen rond recht en moraal radicaal ter discussie stelden. Zwiebach wijst er bijvoorbeeld op dat veel rechten die we nu fundamenteel achten en vanzelfsprekend vinden, hun erkenning en wettelijke verankering te danken hebben aan de ongehoorzaamheid van enkelen. "How many indispensable human rights were not first asserted in the teeth of authority?"<sup>6</sup> Is er een samenleving denkbaar gebaseerd op opvattingen over rechtvaardigheid die niet meer voor verbetering vatbaar zijn? Zelfs al zien we geen reden om te sleutelen aan onze huidige opvattingen van rechtvaardigheid, dan is het niet uitgesloten dat op een bepaald moment ze toch ontoereikend blijken, aan verandering toe zijn. Rawls zal moeten toegeven dat opvattingen over rechtvaardigheid de facto altijd evolueren, en dat ze, ook in de bijna perfecte samenleving, radicaal in vraag moeten kunnen worden gesteld, en als het nodig is worden veranderd. Politieke ongehoorzaamheid - zo leert ons de geschiedenis - is daarvoor een uitstekend middel. Toegeven dat die gedeelde opvattingen voor verbetering vatbaar zijn, maar tegelijk een van de beste middelen om die verbetering te bereiken als ongegrond afschrijven is weinig consequent.

## 2. Dworkin: morele principes en politiek beleid

Ronald Dworkin komt in "Civil Disobedience and Nuclear Protest"<sup>7</sup> tot ongeveer hetzelfde besluit als Rawls, maar het is toch interessant om op zijn redenering in te gaan, omdat ze ons openingen biedt om verder te gaan. Burgerlijke ongehoorzaamheid moet beoordeeld worden naar het soort van overtuigingen, naar de motivatie die er aan ten grondslag ligt, niet naar de juistheid van die overtuigingen, want die staat nu net ter discussie. Aan de hand van dat criterium - welk soort van overtuiging motiveert de wetsovertreding - onderscheidt Dworkin vervolgens drie vormen van burgerlijke ongehoorzaamheid. De eerste zouden we kunnen identificeren met wetsovertreding op grond van gewetensbezwaar - een soldaat bijvoorbeeld die dienst weigert in een immorele oorlog. De morele integriteit van de wetsovertreder staat hier op het spel. Dat is bij de burgerrechtenactivist niet het geval. Die protesteert tegen onrechtvaardigheid, wil dat een onrechtvaardige situatie - de onderdrukking van een minderheid - wordt rechtgetrokken. De motivatie van beide vormen is enigszins verschillend (Dworkin spreekt respectievelijk van 'integrity-based' en 'justice-based'), maar ze hebben gemeen dat ze gebaseerd zijn op *morele* principes. Bij een aantal acties is dat niet het geval. Mensen kunnen de wet overtreden, niet omdat ze menen dat het beleid waartegen ze protesteren onrechtvaardig is, maar omdat ze geloven dat het verkeerd,

onverstandig of ongevaarlijk is, niet gezien vanuit hun eigen standpunt, maar voor de hele gemeenschap. Hun actie is dus gebaseerd op een analyse van het beleid dat gevoerd wordt, en van de mogelijke kwalijke gevolgen daarvan.

Voor burgerlijke ongehoorzaamheid gebaseerd op morele principes ziet Dworkin - onder een aantal voorwaarden - nog een morele justificatie. Voor de derde vorm ligt dat veel moeilijker. Die dreigt in conflict te komen met een van de centrale beginselen van de democratie: wanneer over een bepaald beleid beslist is door de politieke meerderheid, heeft iedereen zich daar bij neer te leggen. Acties die er op gericht zijn de meerderheid ervan te overtuigen haar beleid te herzien zijn met het meerderheidsprincipe nog te rijmen: ze kunnen de meerderheid dwingen belangrijke argumenten in rekening te brengen die eerst niet meespeelden. Maar daarnaast zijn er andere strategieën, manieren van actievoeren die niet in eerste instantie proberen te overtuigen, maar die de uitvoering van het beleid onmogelijk maken, of de kosten ervan opdrijven, en op die manier de overheid onder druk zetten. Volgens Dworkin schuilt er in die acties een vorm van elitisme en paternalisme, dat onverenigbaar is met de meerderheidsregel. Het beleid mag niet bepaald worden door de macht van een minderheid.

Dworkin maakt dus een onderscheid op basis van het soort argumentatie: burgerlijke ongehoorzaamheid op grond van principes van rechtvaardigheid kan wel, een analyse van het beleid als gevaarlijk of onverstandig geldt niet, of ligt in elk geval veel moeilijker. Daarnaast zijn acties met de bedoeling de meerderheid te overtuigen gerechtvaardigd, acties die trachten druk uit te oefenen om het beleid een andere richting uit te dwingen zijn ondemocratisch.

Ik geloof dat we hier enkele misverstanden kunnen terugvinden. Om te beginnen is het onderscheid dat Dworkin maakt tussen *justice-based* en *policy-based* niet houdbaar. Hij neemt het protest tegen de plaatsing van kernwapens in Europa als voorbeeld van die laatste vorm. Dat is niet gebaseerd op de overtuiging dat de overheid de rechten van een minderheid schendt of alleen de belangen van een kleine groep beschermt, maar op de analyse dat de plaatsing van kernwapens een verschrikkelijk gevaarlijke beslissing zou zijn, niet voor een bepaalde groep, maar voor iedereen. Het klopt dat de actievoerders niet verwijzen naar principes van rechtvaardigheid, maar daarmee is niet uitgesloten dat ze zich beroepen op morele overtuigingen. Integendeel, hun beslissing om de wet te overtreden is net zo goed op morele gronden gebaseerd, op morele waarden als vrede en internationale verstandhouding. Het onderscheid ligt dus niet in het feit of morele principes de motivatie uitmaken, wel in het feit dat in *policy-based civil disobedience* andere morele overwegingen dan rechtvaardigheid meespelen, en bovendien - en waarschijnlijk maakt net dat het voor Dworkin moeilijk - dat die principes en de analyse van het beleid niet door een grote meerderheid van de bevolking gedragen worden, niet behoren tot 'gemeenschappelijke opvattingen van rechtvaardigheid'. Daarmee zitten we dus weer bij Rawls, en hierboven hebben we al aangetoond dat dat beroep op gemeenschappelijke waarden geen vereiste is.

Op het argument van de meerderheidsregel, daar ga ik verderop dieper in. We gaat hier immers over het verschil tussen geweldloze actie als moreel appèl tegenover directe actie - onmiddellijk ingrijpen in de uitvoering van het beleid. Maar alvast dit. Als het argument van de meerderheidsregel enige slagkracht wil hebben, dan moet het beleid dat ter discussie staat, minstens zelf het resultaat zijn van democratische besluitvorming. En daar was in het geval van de plaatsing van kernwapens - net het voorbeeld dat Dworkin geeft om zijn stelling te ondersteunen - geen sprake van.

Een ander voorbeeld kan veel duidelijk maken. De kernwapens waarvan bij Dworkin sprake is, zijn er - ondanks massaal protest - uiteindelijk toch gekomen, en ze liggen er nog steeds. En nog steeds ijveren vredesactivisten door acties van burgerlijke ongehoorzaamheid voor de verwijdering ervan. De Bomspotting-acties op de militaire basis van Kleine Brogel en op het militaire hoofdkwartier van de NAVO zijn openlijk, geweldloos, en de actievoerders zijn bereid om zich voor de rechter te verantwoorden. Juridische pogingen en jarenlang werk in het parlement liepen op niets uit. Als we Rawls en Dworkin moeten volgen, vinden de actievoerders geen morele grond. Ze beroepen zich op morele gronden, maar niet op principes van rechtvaardigheid. Bovendien zijn hun acties er op gericht de werking van de basis - en daarmee de voorbereiding van het gebruik van kernwapens - stil te leggen en op die manier de druk op de overheid op te voeren. Daarmee gaan ze tegen een politiek besluit in. Maar, en met deze mogelijkheid schijnen Dworkin en Rawls geen rekening te houden, je kan bezwaarlijk zeggen dat de beslissing om de wapens te plaatsen democratisch genomen is. Zelfs parlementsleden kregen nooit een antwoord op de vraag of er in België al dan niet kernwapens liggen. De meerderheid van de bevolking schijnt de kernbommen liever kwijt dan rijk te zijn, maar ze word al jarenlang voor de gek gehouden, ook al zijn de bommen in Kleine Brogel intussen een publiek geheim. Zouden Rawls en Dworkin staande houden dat de Bomspotting-acties moreel niet gerechtvaardigd zijn? Het lijkt me van niet. Nochtans volgt dat oordeel uit hun theorie.

### **3. Besluit: 'morele en politieke principes die verband houden met het algemeen belang'**

Het lijkt me dus dat we de gronden van burgerlijke ongehoorzaamheid - de situaties waarin het gerechtvaardigd is - uit kunnen breiden. Ik zie geen reden waarom burgerlijke ongehoorzaamheid altijd moet teruggaan tot gemeenschappelijke morele opvattingen - en nog minder waarom die beperkt zouden blijven tot opvattingen over rechtvaardigheid. Natuurlijk loopt dialoog en politieke discussie makkelijker als de gesprekspartners een gemeenschappelijke morele basis hebben. Maar waarom zou geweldloze actie die gemeenschappelijke principes niet in vraag mogen stellen? Dialoog is op dat niveau net zo goed mogelijk. Vandaar dat het me zinnig lijkt om de gronden uit te breiden naar 'morele en politieke principes die verband houden met het algemeen belang'.<sup>8</sup> Die formule is veel vager dan die van Rawls, maar dat kan nauwelijks een nadeel heten, gezien het feit dat die van Rawls - zoals ik heb proberen aan te tonen - erg tekort schiet. In elk geval is de formule consistent met de idee van burgerlijke ongehoorzaamheid als moreel appèl, als opening naar dialoog.

Iets over het genoemde 'algemeen belang'. Hiermee bedoel ik niet dat het burgerlijke ongehoorzaamheid altijd gaat om zaken die iedereen, of iedereen in dezelfde mate, aanbelangen. Sommige auteurs willen koste wat het kost groepsbelangen uitsluiten als grond voor wetsovertreding. Zonder verdere nuance lijkt me dat onzin. Ik neem de 'blow-ins' als voorbeeld. Door in het openbaar marihuana te gebruiken, probeerden de blow-ins de discussie rond de legalisering van cannabis te openen. Gebruikers kwamen op voor een recht om vrij marihuana te gebruiken en stelden tegelijkertijd de hypocriete cultuur aan de kaak die wel alcohol toelaat, maar een veel onschuldiger middel verbant. De legalisering van cannabis is uiteraard in de eerste plaats in het belang van de gebruikers, is dus in zekere zin een groepsbelang. Maar dat groepsbelang is geen groeps-eigenbelang. De actievoerders eisen geen recht op dat anderen ontzegd wordt, vragen geen privileges of voorkeursbehandeling (integendeel eigenlijk gezien de 'voorkeursbehandeling' die alcohol te beurt valt). Hun groep is geen gesloten groep, de realisatie van hun eis komt iedereen ten goede die ooit zou overwegen cannabis te gebruiken. Groepsbelangen lijken me wel uitgesloten

als een groep daarmee privileges nastreeft of rechten afdwingt die men anderen wil ontzeggen. 'Algemeen belang' mag dus niet te eng worden geïnterpreteerd.

<sup>1</sup> John Rawls, *A Theory of Justice*, p. 321

<sup>2</sup> Zie ook Peter Singer, *Democracy and Disobedience*, p. 88 en Brain Smart, "Defining civil disobedience", in Hugo Adam Bedau, *Civil Disobedience in Focus*, p. 207-209

<sup>3</sup> Zie John Rawls, op. cit., p. 15 en p. 441.

<sup>4</sup> Zie John Rawls, op. cit., p. 448

<sup>5</sup> Tenzij we dat vertalen naar verantwoordelijkheden tegenover de volgende generaties. Maar met wat Rawls over rechtvaardigheid tussen generaties te vertellen heeft kunnen we volgens mij niet aan de slag.

<sup>6</sup> Burton Zweibach, *Civility and Disobedience*, p. 174

<sup>7</sup> Ronald Dworkin, *A Matter of Principle*. (Oxford : Clarendon Press, 1986), pp. 104-116

<sup>8</sup> Cfr. Brain Smart, op. cit., p. 208: "moral principles relating to public concern".